

Чорна історія Рівненської тюрми №1

Нині цей оновлений ошатний будинок на Соборній, 16, зовні нічим не нагадує про людські трагедії та чорні дні в історії міста. Однак у пам'яті рівнян, особливо старшого покоління, назавжди асоціюватиметься з сумними подіями минулих років.

ТЮРМА ЗАМІСТЬ РАТУШІ

Замість головної колись ознаки населеного пункту, що претендував називатися містом, — ратуші, — головною архітектурною доміантою Рівного майже 100 років була... тюрма. Її добре було видно практично з будь-якого району старого Рівного.

Подорожній, що півтора століття тому в'їжджав у місто зі східного боку, минав так звану заставу зі шлагбаумом, що розташовувалася якраз перед мурами тюремного замку. Цей в'їзд до міста називали корецьким. Саме тут, на нинішній вулиці Соборній, навпроти парку імені Шевченка, у давнину була східна окраїна міста. Пізніше, з початком забудови території замського лісового масиву Грабник, тут з'явилися вулиці та житлові будинки. А будівля під номером 16, яку сучасне покоління рівнян більше знає як колишню швейну фабрику, й була залишком тюремного комплексу, що розташовувався у чотирикутнику сучасних вулиць Пушкіна, Хвильового, Квітки-Основ'яненка, Соборної.

Ще донедавна у глухому закутку двору перед входом до управління внутрішніх справ та колишньою "швейкою" залишався фрагмент старого тюремного муру. Саме рівненську тюрму згадує у повісті "В дурном обществѣ" Володимир Короленко, описуючи містечко Княже Вено: "Якщо ви під'їжджаєте до містечка зі сходу, вам найперше впадає у вічі в'язниця, краша архітектурна прикраса міста. Саме місто простяглося вгору над сонними запліснявілими ставами, і до нього доводиться спускатися пологим шосе, перегороженим традиційною "заставою". Заспаний інвалід воєнний, фігура вигоріла на сонці, уособлення безтурботної дрімоти, ліниво підносить вгору перешкоду (шлагбаум, — прим. авт.), і ми вже в місті, зовсім цього не зауваживши". Від тюрми у напрямку до передмістя Кавказ (нинішній район, де розміщується Рівненська облдержадміністрація, вулиці Міцкевича, Кавказька — авт.) веде вулиця, яку називали В'язничною (нинішня Пушкіна). На карті міста 1896 року під номером 26 позначено чотирикутник — тюремний замок. За ним про-

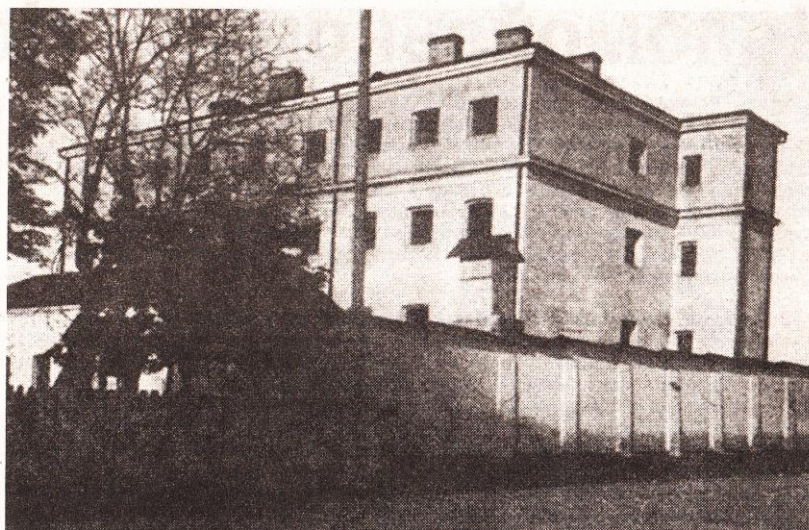
деного у першій половині 19-го століття, дійшли з невеликими перебудовами фактично два приміщення — чотириповерхова тюрма та одноповерхове приміщення санпропускника. Останній було знесено під час недавньої перебудови "швейки" приватними власниками. Чотириповерховий колишній тюремний корпус нині також не впізнати. Тепер там низка торгових закладів, кафе. Збереглися ще кілька пізніших будівель у дворі колишнього комплексу, який простягався майже до нинішньої будівлі міської ради. Нині у колишньому тюремному чотирикутнику усе забудовано — уздовж Соборної виростили житлові будинки та приміщення міської ради. З тилу, за ними, ближче до вулиці Квітки-Основ'яненка — гаражі УМВС та СБУ (колишні — КДБ), теплісі корти, поліклініка УМВС та СБУ, нові житлові будинки.

ЯК "ФАБРИКА" РЕПРЕСІЙ СТАЛА ШВЕЙНОЮ ФАБРИКОЮ

Будинок на Соборній, 16, попри те, що понад піввіку у ньому працювала швейна фабрика, у пам'яті рівнян, особливо старшого покоління, назавжди асоціюватиметься з сумними подіями минулих років. Цей будинок служив установі з каральними функціями за чотирьох режимів: Російської імперії, Польщі, нацистської Німеччини та СРСР. Проте найтрагічнішими сторінками історії рівненської тюрми був період з 1939-го по 1950-ті роки. Шойно "звільнивши" Рівне та приєднавши його у складі Західної України до України Радянської, радянська влада розмістила тут тюрму НКВС. А в збудованій у 1900 році поруч будівлі жіночої гімназії (потім — польської Державної гімназії імені Костюшка, а тепер — управління внутрішніх справ області), розмістилось саме місцеве відділення НКВС.

За часів фашистської окупації камери рівненської тюрми №1 заповнили ув'язнені різних національностей, які мешкали в Рівному й області, та військовополонені. Одночасно там утримували до 350-ти осіб, хоча розраховано корпус було на 200.

У 1944 році, після визволення Рівного радянськими військами, тюремний комплекс на Соборній знову опинився у руках НКВС. Відтоді і аж до середини 50-х років тут утримували й страчували представників інтелігенції, патріотів та членів національного опору. Коли радянська влада вирішила, що остаточно викоринила національно-визвольний дух з мешканців нашого краю, кого розстрілявши,

Тюрма на Соборній — 20-30 роки ХХ століття

в'язала, що саме тут було вбито й закатовано тисячі українських патріотів. Після продажу приміщення нові власники обіцяли, що знищувати стіну повністю не будуть, а з боку вулиці Соборної залишать нештукатурену ділянку, на якій змонтують ту саму меморіальну дошку, яка висіла тут раніше.

Окрім цього, пообіцяли, дослухавшись до громадськості та міської влади, в самій будівлі облаштувати меморіальну кімнату. Загальною власники викупленої будівлі обіцяли, що жодних розважальних закладів тут не буде, а лише офісні приміщення — адміністративно-торговельний центр. Спочатку власники мали намір збудувати готель, що викликало обурення громадськості Рівного. Відтак, зійшлися на адміністративно-торговельному центрі, із заборною влаштувати зал ігрових автоматів. Наразі бачимо, що це були лише обіцянки, бо в будівлі, яка у багатьох рівнян викликає сумні асоціації, розташувалися бари та кафе. А стіну, частину якої обіцяли зберегти, знесено. Зазнала змін і меморіальна дошка.

Така реальність неабияк обурила істориків, дослідників нашого краю та мешканців Рівного. Зокрема завідувачка сектору новітньої історії Рівненського краєзнавчого музею Валентина ДАНІЛІЧЕВА зазначила:

— Я і мої колеги, які досліджували історію

у 1939-1940 роках, достеменно не з'ясовано, але старожили вважають, що також на території тюрми. Але територія тюрми не досліджувалася.

Загальновизнаним є факт розстрілу ув'язнених фашистами у 1943 році у тюремному дворі. У ніч на 8 березня бранці вбили вартового та одного з тюремних чиновників і намагалися втекти з тюрми. Однак охорона перешкодила. Відтак, за розпорядженням командувача німецької поліції безпеки та СД того ж дня усіх ув'язнених було розстріляно. За даними дослідників, за часи окупації через рівненську тюрму №1 пройшло кілька десятків тисяч бранців. Замордованих вивозили на захоронення до приміського урочища Сосонки, на кладовища Грабник та Дубенське, на вулицю Білу, де був концтабір. Тіла декотрих закопували просто у тюремному дворі.

На думку дослідників, на території тюрми могли бути поховані жертви як німецьких окупантів, так і "єнкаведистів". Адже політичні репресії продовжувалися й після війни. Декотрі з дослідників вважають, що в'язнів рівненської тюрми на допити ввели до сусіднього приміщення НКВС (теперішнє управління внутрішніх справ), а після цього розстрілювали вночі в районі теперішньої сучасної забудови та колишніх гаражів

джем традиційною “заставою”. Заспаний інвалід війсьничий, фігура вигоріла на сонці, уособлення безтурботної дрімоти, ліниво підносить вгору перешкоду (*шлагбаум*, — прим. авт.), і ми вже в місті, зовсім цього не зауваживши”. Від тюрми у напрямку до передмістя Кавказ (*нинішній район, де розміщується Рівненська облдержадміністрація, вулиці Міцкевича, Кавказька* — авт.) вела вулиця, яку назвали В'язничною (нинішня Пушкіна). На карті міста 1896 року під номером 26 позначено чотирикутник — тюремний замок. За ним простягається гай Грабник.

Рівненська тюрма була свого часу центральною в'язницею Західної Волині. За даними польських архівних джерел, за царської Росії вона призначалася не для відбування покарань, а була головною пересильною тюрмою для кримінальних і політичних злочинців, звідки вони великою зібраною групою вирушали пішки до Сибіру. Як йдеться у архівних джерелах, навіть після побудови залізничці ув'язнених не перевозили потягом. Восени та взимку засуджені перебували у рівненській тюрмі, а навесні пішки вирушали до селища Олександрія поблизу Рівного, до річної пристані на Горині. Далі — річкою до Києва, а звідти — переважно пішки до Сибіру.

До наших часів від тюремного замку, зве-

й області, та військовополонені. Одночасно там утримували до 350-ти осіб, хоча розраховано корпус було на 200.

У 1944 році, після визволення Рівного радянськими військами, тюремний комплекс на Соборній знову опинився у руках НКВС. Відтоді і аж до середини 50-х років тут утримували й страчували представників інтелігенції, патріотів та членів національного опору. Коли радянська влада вирішила, що остаточно викоринила національно-визвольний дух з мешканців нашого краю, кого розстрілявши, кого ув'язнивши та виславши до далекого Сибіру, тюремний комплекс почали потроху перебудовувати.

Власне сталося це у середині 50-х років, після смерті Сталіна. Відтак, приміщення санпропускника і камер попереднього ув'язнення, які розташовувалися на розі сучасних Пушкіна та Соборної реконструювали під швейну фабрику. Чому саме швейну? Можливо, тому, що, як свідчать деякі архівні джерела, ще за часів тюрми тут була швейна спецмайстерня КДБ, де працювали ув'язнені.

ЧОРНА “СЛАВА” РІВНЕНСЬКОЇ ТЮРМИ

До недавнього часу на стіні “швейки” тюрми висіла меморіальна дошка, яка спо-

бороною влаштувати зал ігрових автоматів. Наразі бачимо, що це були лише обіцянки, бо в будівлі, яка у багатьох рівнян викликає сумні асоціації, розташовалися бари та кафе. А стіну, частину якої обіцяли зберегти, знесено. Зазнала змін і меморіальна дошка.

Така реальність неабияк обурила істориків, дослідників нашого краю та мешканців Рівного. Зокрема **завідувачка сектору новітньої історії Рівненського краєзнавчого музею Валентина ДАНІЛЧЕВА** зазначила:

— Я і мої колеги, які досліджували історію політичних репресій у Рівному, вкрай обурені, це просто жахливо. Ця будівля є історичною пам'яткою, тому мала бути збережена у тому ж вигляді, з меморіальною дошкою. Звісно, ми розуміємо, що таке приміщення не повинне пустувати, воно має служити місту, розуміємо, що підприємці, які викупили, мають відремонтувати її, але влаштувати там бар, піщерию... Причому на нижніх поверхах, якраз там, де нам обіцяли, що буде висіти меморіальна дошка і буде меморіальна кімната. Це глумління над пам'яттю десятків тисяч рівнян. Там гинули десятки тисяч і політичних в'язнів, і військовополонених, адже там був у роки війни табірний лазарет (*щодо лазарету, то, за іншими архівними джерелами, лазарет був у тюрмі №4, тобто у нинішньому СІЗО*, — прим. авт.). Про меморіальну кімнату досі нічого не відомо. Я і мої колеги назбирали дуже багато матеріалів про рівненську тюрму та її в'язнів. Як тепер розповісти про ті страшні події, які були б уроком для майбутніх поколінь, на фоні бару і більярдної, де люди приходять розважатися? А ця прибудова, що зі сторони вулиці Пушкіна... Хто дав дозвіл на її зведення? Фактично, зруйновано історичний об'єкт. Як тепер проводити екскурсії, розповідаючи про тисячі замордованих і показувати бар і кафе?

Попри суперечливі дані про ймовірність захоронення останків замордованих в'язнів рівненської тюрми №1 на її території та розстріли, відомостей про це є чимало. Червень 1941 року запам'ятався на Західній Україні не тільки нападом фашистської Німеччини, а й кривавими розправами радянської влади над ув'язненими в'язнями, яких не встигли вивезти до місць позбавлення волі. Масові розстріли політичних в'язнів у тюрмах Західної України тривали з кінця червня до початку липня 1941 року. Не винятком була й рівненська тюрма №1.

Згідно з документами, у червні 1941 року ув'язнених у ній було понад тисячу осіб. На її подвір'ї більшовики, перед втечею з міста перед наступаючими німцями розстрілювали й закопували політв'язнів. Після приходу німців тіла замордованих були перепховані на Дубенському кладовищі. Де ховали страчених

вулицю Білу, де був концтабір. Тіла декотрих закопували просто у тюремному дворі.

На думку дослідників, на території тюрми могли бути поховані жертви як німецьких окупантів, так і “єнкаведистів”. Адже політичні репресії продовжувалися й після війни. Декотрі з дослідників вважають, що в'язнів рівненської тюрми на допити вивели до сусіднього приміщення НКВС (теперішнє управління внутрішніх справ), а після цього розстрілювали вночі в районі теперішньої сучасної забудови та колишніх гаражів КДБ-СБУ, що примикають до сучасної вулиці Квітки-Основ'яненка. Саме там, вважають вони, і слід було шукати масові поховання.

Подейкують, що під час зведення одного з приміщень управління МВС на початку 80-х при прокладанні кабельних мереж було знайдено декілька черепів з характерними для розстрілів кульовими отворами. Знаходили скелетовані фрагменти людських кісток і під час риття котловану під забудову з боку вулиці Квітки-Основ'яненка. Дослідити цю територію через сучасну забудову тепер неможливо.

Точилися чутки про нібито перебування у рівненській тюрмі й легендарного командувача УПА-Північ Дмитра Клячківського (Клима Савура). Подейкували, що стратили його саме тут. На депутатське звернення на ім'я голови СБУ України 24 березня 2001 року народному депутату тепер покійному Василеві Червонію було надано офіційну відповідь, де йшлося, що в результаті проведених додаткових досліджень встановлено, що мерги тіла Дмитра Клячківського та двох його побратимів було доставлено до Рівного у “в'язницю обласного управління НКВС і захоронено в районі “Грабник”, де знаходилася в'язниця та обласне управління НКВС”. Як розповідають старожили, перед захороненням тіла убитих було виставлено на площі біля в'язниці — не так для упізнання, як для устрашення місцевого населення.

За деякими історичними джерелами, у рівненській в'язниці також перебували Улас Самчук та Харитя Кононенко.

Нині, там, де десятки років катували і вбивали людей та знищували українських патріотів, знаходиться кафе, секонд-хенд, супермаркет, офісні приміщення і навіть більярд. Хоча міська влада обіцяла, що в колишній катівні не буде розважальних закладів і створять кімнату-музей. Але обіцянка-цяцянка... Навіть меморіальну дошку нові власники приміщення колишньої тюрми повісили на своє місце без хреста і тризуба. Схоже, колишня рівненська тюрма має всі шанси поповнити список назавжди втрачених історичних об'єктів міста.

Світлана КАЛЬКО,
спеціально для сайту “ВСЕ”, vse.rv.ua.

Тепер у колишній тюрмі-катівні знаходяться магазини, офіси та розважальні заклади